

JEDAN LIČNI POKUŠAJ RAZUMIJEVANJA SLOŽENOG ODNOSA RELIGIJE I POLITIKE

Eliezer Papo

Eliezer Papo je asistent na Katedri za jevrejske jezike na Hebrejskom univerzitetu u Jerusalemu. Gostujući je rabin u Jevrejskoj opštini u Sarajevu

Savremeni čovjek i znanje uopšte, s posebnim osvrtom na poznavanje fenomena religije i politike

Jedna od razumljivih i sasvim očekivanih posljedica neuporedivog napretka i gomišanja ljudskog znanja, kojim se odlikuje naše vrijeme, je i stasavanje svijesti o nemogućnosti pojedinca da bude obavješten u jednakoj mjeri o pomacima na svim poljima – što je, opet, urodilo saživljavanjem sa činjenicom da pojedinac može biti stručan u jednoj ili nekoliko srodnih oblasti – dok je po pitanju svih ostalih branši zapravo laik koji ovisi o znanju stručnjaka koji su se u potpunosti posvetili tim branšama. Stručnjaci u pojedinim branšama suvereno vladaju (ili bi barem trebali suvereno vladati) cjelokupnim spektrom informacija vezanih za svoju oblast – i obično su svjesni proizvoljnosti i nedefinitivnosti izvjesnih teorija s kojima se u neupućenoj javnosti barata kao sa neupitnim istinama i zadnjom riječju nauke. Takav je slučaj i sa oba fenomena čijim uzajamnim odnosom bi se trebao baviti ovaj članak – s tom razlikom što su i fenomen religije i fenomen politike toliko prisutni u svakodnevnom životu savremenog čovjeka da se svakom čini da kad kaže religija ili politika tačno zna na šta misli – pa se ove dvije pojave smatraju nekim javnim dobrom

koje još uvijek nije privatizovano i profesionalizovano. Dok, s jedne strane, raduje činjenica da barem u nekim granama ljudskog djelovanja i znanja velika većina ljudi nije spremna da se odrekne vlastite umiješanosti i pristane na redukciju na pasivnog potrošača naučnih istina koji će od stručnjaka već dobiti informaciju pogodnu za javnu upotrebu kad takva bude izrađena – dotle, s druge strane, rečenu radost pomućuje žalosna činjenica da obavještenost savremenog čovjeka u ovim branšama na koje još uvijek (makar samo deklarativno) polaže pravo nije bitno veća od njegove obavještenosti u onim granama koje je već bespovratno predao u ruke stručnjacima. Nakon bezbroj razgovora koje sam na temu fenomena religije vodio sa različitim ljudima u različitim zemljama učinilo mi se da ne bi bilo pretenciozno ili generalizujući neakuratno kad bih ustvrdio da je većina mojih sagovornika zapravo baratala sa svega nekoliko proizvoljnih teorija, teza i parola. Tako, na primjer, dok religiozni ljudi običavaju da zašpu sagovornika tvrdnjama iz arsenala postulata i dogmi njihove tradicije (a koja bi to religiozna tradicija dostojna tog imena priznala svoju proizvoljnost, odnosno svoju uslovljenost određenost ili omeđenost društveno-istorijskim faktorima – kad je u samom korijenu religijske misli čovjekova potreba da svoju prolaznost, relativnost i promjenjivost kompenzuje, proklamujući polaganje prava na - ili posjedovanje neupitnog znanja o totalnom, apsolutnom, definitivnom i nepromjenjivom)

vom)¹ - dotle su ateisti skloni tome da svaku ozbiljnu diskusiju na temu fenomena koji je za njih prepričan i čija je sudbina zapečaćena otpuste (u maniru engleskog aristokrate koji riječima "you are dismissed" saopštava svom slugi da se može povući) uz neki prezrivi komentar o primitivnosti onih koji u dvadeset i prvom vijeku još uvijek vjeruju u teorije nastale u

¹ Navešću ovdje samo tri klasične teze koje su opšte mjesto u tradiciji triju velikih monoteističkih religija – a koje vrlo lijepo ilustruju nedostatak želje svake tradicije da sama sebe sagleda očima istorije i uvidi svoju kulturološku kontekstualnost. – Jevrejstvo je prvi pravno-filozofski sistem koji je nepokolebljivo insistirao na potpunom i beskompromisnom monoteizmu. Ne mogavši pristati na ideju da je i sam monoteizam posljedica društveno-istorijskog razvoja (religijskim jezikom rečeno: da je monoteizam istina koja je postepeno objavljivana ili otkrivena) u jevrejstvu je vrlo često pozivanje na tvrdnju koja se pojavljuje u rabinskoj homiletičkoj literaturi - a koju je Majmonides uvrstio i u svoju kodifikaciju jevrejskog prava (vidi prvo poglavlje Propisa o idolopoklonstvu u njegovoj Mišne Tora) po kojoj su svi ljudi na početku bili monoteisti i posjedovali ispravne tradicije o Bogu – da bi kasnije (u vrijeme Enoša) ljudi počeli odavati počasti suncu mjesecu i zvijezdama na način na koji se odaju počasti kralju putem čašćenja njegovim ministrima – što je na kraju dovelo do toga da njihovi potomci u potpunosti zaborave na kralja i nastave obožavati i častiti samo ministre. Jedna krilatica hrišćanskih teologa biće dovoljna da osvijetli kako izgleda tipični religiozni zahtjev za vlastitom apsolutnošću odjeven u hrišćansko ruho. Ta krilatica glasi: "Anima humana de su natura christiana est" – "Duša je ljudska po samoj prirodi svojoj hrišćanska". Islam je sa vlastitom istoričnošću pokušao izaći na kraj kur'anskom tvrdnjom da su Ibrahim (Avraham) i ostali patrijarsi monoteizma redom bili muslimani, kao i tvrdnjom da se svi ljudi radaju kao muslimani – a da ih njihovi roditelji ljudskim tradicijama udaljavaju od ove jednostavne prirodne istine.

pećinama u vrijeme hladne zore ljudskosti ili, u "boljem" slučaju, u mraku srednjeg vijeka. No, nakon što se u prvih nekoliko minuta usresređenog razgovora potroše generalizacije, predrasude, teorije, teze i parole sklepane za konzumaciju religioznih ili ateističkih masa, ispostavi se da većina ljudi nije rečenim fenomenima posvetila dovoljno vremena da bi se moglo govoriti o nekom ličnom stavu zasnovanom na promišljanju ili odvagivanju dokaza za različite teorije. Jedan od boljih primjera za ovo beskrajno ponavljanje jednih te istih mantri je upravo, kod nas sve češće ponavljana, sintagma "politizacija religije" koja, često, počiva na naivnom ubjedenju da postoje jasne granice između religije i politike koje se ne bi smjele prelaziti. Stanje, međutim, nažalost, ni izbliza nije tako jednostavno. Kad bi se izvršila potpuna, dosljedna i beskompromisna depolitizacija religije svaka bi tradicija ostala bez mnoštva normi i dogmi koje bi morale biti odložene u "ropotamicu povijesti" kao plod dnevne politike nekog vremena. Jednako tako, dosljedno čišćenje politike, a politika je nauka o upravljanju ljudskim zajednicama, od uticaja religije i religijskog, nužno bi dovelo do toga da ostanemo bez većine instituta na kojima počivaju savremeno pravo i država – a koji su listom tekovine religije. Rijetko se nalaze dvije pojave čiji su odnosi u tolikoj mjeri uzajamni kao odnos religije i politike. Religije su stvarale države – ali su i države stvarale religije. Religije su, revolucijom ili postepenim uticajem, mijenjale državna uređenja – ali su, isto tako, državni aparati često mijenjali, prilagođavali i uzimali pod svoje čitave religije.

Riječ-dvije o najrasprostranjenijim oblicima monoteizma i politici

Ako se usresredimo na pet danas najrasprostranjenijih monoteističkih reli-

gioznih pravaca: jevrejstvo, hrišćanstvo (u tri njegova najbitnija manifestaciona oblika: rimokatolicizam, pravoslavlje i protestantizam) i islam uočićemo da je u najmanje tri od pet navedenih pravaca (jevrejstvo, pravoslavlje i islam) političnost utkana u same osnove religije u toj mjeri da je nemoguće izbaciti političke elemente bez rastakanja cjelokupne konstrukcije, dok je u dva preostala slučaja (katoličanstvo i protestantizam) moguće tvrditi da politika nije nužno dio Vjervovanja (Kreda) dotične religije – iako je u istoriji često moglo izgledati kao da jeste.

Jevrejstvo i politika

U jevrejstvu se Tora ne smatra za skup savjeta za pojedinca, skup savjeta za udruženje građana na dobrovoljnoj bazi, zbirku ličnih uvjerenja ili rukovet mudrosti – već za Bogom dati ustav koji daje osnovne upute za uspostavu državno-pravne (a ne metafizičke) zajednice i koji reguliše kako pitanje doktrine (zabrana višeboštva ili idolopoklonstva) – tako i pitanje alternativnih sistema političke uprave (konfederacija plemena ili monarhija; nenasljedni sudija kao vrhovnik konfederacije – ili nasljedni kralj kao glava monarhije), pitanje kontrole institucija i obnašatelja funkcija (što je jedna od osnovnih funkcija proroka), pitanje socijalne pravde, jednakopravnosti pred zakonom, poreza – te, na koncu, pitanja građanskog, krivičnog i kaznenog prava.

U kojoj su mjeri navedeni propisi ilustrativni (što bi značilo da treba sljediti njihov sadržaj a ne formu) ili totalni (što bi značilo da ih u svakom slučaju treba doslovno primjeniti) predmet je nejenjavajućih rasprava između različitih jevrejskih pravnih škola. Sve se, međutim, škole slažu da Tora nije zbir članova (principa) vjere – već zbir propisa koji regulišu sve sfere života zajednice (u idealnim uslovima: države) uključujući i relativno minorno (u poređenju s ostalim) pitanje dogmatike.

Islam i politika

Preduprediću islam hrišćanstvu radi velike sličnosti islama sa jevrejstvom u polju vlastitog samopoimanja. Slično jevrejskom odnosu prema Tori – ni u islamu se Kur'an ne doživljava kao priručnik za lični duhovni napredak pojedinca – nego, radije, kao ustav za zajednicu koja je na početku svog djelovanja stvorila i sljedećim generacijama ostavila u amanet državu. Sljedešteno, Kur'an se bavi regulacijom (ako ništa – a ono u osnovnim crtama) svih sfera javnog i pojedinačnog života – baš kao i bilo koji drugi ustav. Sprovođenje islamskih uputa o javnom pravu vjerniku muslimanu je jednako bitno kao i sprovođenje uputa o ličnim obavezama pred Bogom. Islamsko pravo, šerijat, ne bavi se, dakle, samo pitanjima doktrine (ima li ili nema zagrobnog života, da li je kraj ljudske istorije unaprijed određen i slično) ili rituala (abdest, namaz, halal meso i slično) – nego i pitanjima krivičnog i kaznenog prava. Pitanje ilustrativnosti ili totalitarnosti rečenih propisa je diskusija koje bi u islamu tek trebala početi u bitnijem opsegu.

Hrišćanstvo uopšte i politika

U hrišćanstvu, shodno činjenici da je isto nastalo kao produkt viševjekovnog stapanja određenih jevrejskih, grčko-filosofskih i paganskih tekovina, postoje osnove za dva različita koncepta. Po jednom konceptu Hrišćanstvo bi se trebalo shvatiti i graditi kao državnu zajednicu uređenu po božanskim propisima – dok bi se, po drugom, hrišćanstvo imalo shvatiti i ostvariti kao odnos pojedinca ili skupa pojedinaca s Bogom usmjeren prvenstveno na spasenje od vječnih muka na onom svijetu. Čini se očiglednim da prvi koncept svoje pragmatične, praktične i ovo-svjetske osnove duguje klasičnim jevrejskim izvorima – a drugi, pak, svoje opšte-rasprostranjenom vjervovanju helenističkog svijeta (uključujući i najmanje dvije stru-

je post-klasičnog jevrejstva: rabinski judaizam i esenstvo) u zagrobni život koje je dovelo do stvaranja ubjeđenja da ovaj svijet treba poimati kao *privremeno stanje na osnovu kog se odlučuje nečiji status u budućem "pravom" vječnom životu*. U slučaju drugog koncepta vidljivi su i uticaji platonovskog poimanja svijeta sa njegovom podjelom na svijet idealnog (svijet ideja) i svijet odsjaja i privida (materijalni svijet). U različitim periodima svog postojanja i u različitim kontekstima hrišćani su alternativno posezali za jednim od ova dva koncepta. Već je u prvoj crkvi uočljiv sukob između judejskih hrišćana, okupljenih oko Isusovog rođenog brata Jakova i njihovih sumišljenika širom helenskog svijeta (kako Judejaca tako prozelita), koji su insistirali na etnocentričnom konceptu judeo-hrišćanstva (narod određen zajedničkim zakonom koji očekuje da se ponovo uspostavi idealni poredak: zajednica, narod/država, koja se ravna po Božijim zakonima) s jedne strane – i univerzalista, okupljenih oko naknadnog apostola Pavla, koji su naglasak stavljali na lično spasenje na drugom svijetu koje se postiže ličnom vjerom – a ne uspostavom određenog državno-pravnog sistema. S vremenom, zbog različitih društveno-istorijskih faktora, judejski element postao je minoran u moru hrišćana – i može se reći da je, naročito u vrijeme rimskih progona hrišćana, drugi koncept u potpunosti nadvladao prvi. No, nakon što su rimski carevi prihvatili hrišćanstvo – a potom ga pretvorili i u državnu vjeru – stanje se bitno izmijenilo, i Rimsko Carstvo odjedanput postaje sveto carstvo, Božije kraljevstvo na zemlji. Raspad svetog Rimskog Carstva na Istočno i Zapadno – te raspad Zapadnog na čitav niz novostvorenih kraljevstava i kneževina, koji je uslijedio, doveo je do stvaranja potpuno različitih konteksta u kojima su dva alternativna koncepta hrišćanstva došla do izražaja na različite načine.

Pravoslavlje i politika

Bavljenje najrasprostranjenijim pojavnim oblicima hrišćanstva počeu govoreći o pravoslavlju jer je isto, zbog utkanosti političkog u vjersko, po ovom pitanju, bliže jevrejstvu i islamu od katoličanstva i protestantizma. U Istočnom Rimskom Carstvu zauvijek je prevagnuo prvi koncept po kome hrišćanstvo nije metafizička zajednica – već odsjaj Božijeg Carstva na zemlji. Sljedstveno, Konstantinopolj je proglašen Drugim Rimom odnosno Drugim Jerusalemom (dakle nasljednikom dviju prethodnih prestonica Božijeg Carstva). Narodi koji su primili hrišćanstvo od Vizantije (na primjer Srbi, Bugari ili Rusi) i sami su nastojali stvoriti carstvo koje bi bilo nasljednikom Vizantijskog, a samim tim i Rima odnosno Jerusalima. Tako su se pravoslavne slovenske dinastije po svaku cijenu nastojale oroditi sa svetom vizantijskom dinastijom – i nije jedan slovenski hrišćanski kralj sebe nazivao (između ostalog) i kraljem Grka – što je bio još jedan način da se stvori osjećaj kontinuiteta i identifikacije između njegovog carstva (kraljevstva) i Vizantije/Rima/Jerusalima. Srpski car Dušan čije je carstvo polako zamjenjivalo Vizantijsko nazvao se carem Srbijem i Grkom – a ruski su carevi, nakon što su slovenske pravoslavne zemlje na jugu listom potpale pod tursku vlast, često znali naglašavati svoju vezu s Nemanjićima – a kroz njih i sa Vizantijom – što je trebalo ukazati da su oni direktni nastavljači Božijeg carstva na zemlji, te da je Moskva treći Rim. U pravoslavlju, dakle, ovaj koncept nacionalne crkve koja je svojevremeno bila ostvarena u konkretnoj državnoj zajednici i koja je danas čuvar zavjeta o obnovi takvog idealnog stanja stvari do dana današnjeg ključni je element poimanja i samopoimanja ovih hrišćanskih crkava – o čemu nedvojbeno svjedoče i njihova imena: Grčka pravoslavna crkva, Srpska pravoslavna crkva, Makedonska pravoslavna crkva, Bugarska pravoslavna crkva, Rumunska pravoslavna crkva, Ruska pravoslavna crkva – i tako dalje.

Katoličanstvo i politika

Nakon raspada Zapadnog Rimskog Carstva i ubrzane hristijanizacije novostvorenih varvarskih kneževina i kraljevina Sveta Stolica se pojavila i kao duhovna i kao svjetovna (politička) sila. Papa je istovremeno bio i svjetovni poglavar svoje zemlje i duhovni poglavar cijelog katoličkog svijeta – što ga je činilo prvim među jednakima u odnosu na biskupe ostalih krajeva, i knezom kneževa u odnosu na ostale svjetovne vladare. Pape su postavljale vladare u skladu sa interesima ideologije, vatikanske oligarhije ili ličnim interesima. Ne treba, međutim, zaboraviti i da su svjetovni kneževi na sve moguće načine pokušavali uticati na izbor pape – a ponekad su i smjenjivali pape i postavljali nove. Činjenica, međutim, da se katoličke zemlje više nisu dale ujediniti pod vlast jednog svjetovnog vladara dovela je do stvaranja svijesti da su različite "nacionalne" države neminovnost – a da je Crkva nadnacionalna duhovna zajednica. S vremenom se, dakle, u katoličkom svijetu formirao određeni modus vivendi u kome svjetovna i crkvena vlast postoje uporedo i izvršavaju dvije različite zadaće. Kralj i plemstvo su pozvani da upravljaju ovim svijetom – dok je Crkva pozvana da se stara o pripremi za buduću. Podrazumijevalo se da Crkva ima pravo da utiče na vladare u svemu što se ticalo budućeg svijeta – kao što su ispravna vjerovanja, sprovođenje propisanih rituala, progon krivovjerstva i slično. Granica između doktrinarnog i ovosvjetskog ni tada nije bila jasna – pa se mnogo evropske politike iz tog vremena može svesti upravo na pitanje borbe crkvenih i svjetovnih kneževa za prevlast.

Protestantizam i politika

Teško je zamisliti istoriju protestantizma (od Lutera, preko Čvinglija pa do

danas) bez podrške njemačkih svjetovnih kneževa. Čisto vjerski reformatorski pokreti koji su prethodili Luteru (poput Albigenza i Valdežana) koji nisu dobili podršku svjetovnih vlasti nisu se uspjeli održati nasuprot moćnom Rimu. Pozadina podrške njemačkih kneževa Luteru i protestantizmu prvenstveno je političke prirode (jedina prepreka njihovoj potpunoj suverenosti samovolji bio je rimski papa) – pa tek po tom doktrinarnu prirode. Slično će se ponoviti kasnije kad je u jeku političke borbe između Vatikana i prestola u Engleskoj carskim dekretom stvorena nezavisna Engleska crkva – koja se, tada, od Rimokatoličke razlikovala samo u tome što su njeni biskupi bili službenici engleskog prestola – a ne pape. U slobodi Novog Svijeta, presađene protestantske crkve još su dalje usavršile princip "Bogu Božije a caru carevo"² koji je već postojao i u katoličkoj Evropi. Ne bi bilo zgoreg napomenuti ovdje da se princip vjerske slobode u različitim državama Amerike u početku nije odnosio na ne-hrišćanske zajednice. Vjerska sloboda značila je prvenstveno slobodu hrišćana od Vatikana – odnosno slobodu različitih protestantskih denominacija da žive u skladu sa vlastitom savješću (čitaj: u skladu sa vlastitom interpretacijom Biblije). Zahvaljujući činjenici da je u dobrom dijelu Novog Svijeta od samog početka pravljena jasna razlika između različitih denominacijskih formi (koje su bi-

le stvar izbora pojedinca i nisu nameštane zakonom) i nad-denominacijskih opštih biblijskih vrijednosti koje su često usvajane u zakone pojedinih država - stvorena je snažna svijest o podjeli na denominacijske zakone (koji su lična stvar) i opšte božanske zakone (nešto poput prirodnog prava) koje je država dužna nametnuti svim svojim podanicima. Kasnije je pravo slobode vjeroispovijesti prošireno i na ne-hrišćanske zajednice (u klasičnom anglo-saksonskom formalističkom pravnom maniru iskorištena je činjenica da ustav nije eksplicitno napomenuo da se rečeno pravo odnosi samo na hrišćane). Sve u svemu, u SAD danas pitanje pripadnosti određenoj konkretnoj denominaciji nije bitnije od pripadnosti određenom badminton klubu. To, međutim, uopšte ne znači da nad-denominacijske opšte religijske vrijednosti nemaju bitnog uticaja na američku politiku. Ponekad se za ovaj nad-denominacijski uticaj religijskog pokušava pronaći što zblimije ime koje bi obuhvatilo što više različitih podgrupa – primjerice: judeohrišćanske vrijednosti, čime se izbjegava uticaj jedne denominacije na politiku – a obezbjeđuje uticaj religijskog *en general*.

Zaključak

Shodno različitim društveno-istorijskim uslovima u različitim dijelovima

svijeta razvili su se različiti koncepti države, religije i njihovog međusobnog odnosa. Nijekanje političnosti etničko-nacionalnog koncepta uzidanog u temelje jevrejstva ili različitih pravoslavnih crkava, ili nije kanje činjenice da istorijsko jevrejstvo i istorijski islam sebe ne vide prvenstveno kao spasenjske religije (usmjerene na lično spasenje pojedinca na svijetu koji dolazi) nego i kao zajednice koje imaju božanski mandat da stvore uzor društvo koje će se u potpunosti ravnati po božanskim zakonima ne doprinosi donošenju usaglašenog rješenja koje bi nas iz perpetuiranog sukoba moglo uvesti u opuštajući mir.

Svako buduće zajedničko radenje na međusobnom uvažavanju i suživotu pripadnika različitih vjerskih odnosno etničko-vjerskih zajednica, posebno u Bosni i Hercegovini, mora s punim uvažavanjem uzeti u obzir i postojanje ove neosporno političke dimenzije u ovim vjerskim tradicijama. Autor ovih redova želi da vjeruje da se u budućnosti, usaglašenom i koordinarom humanističkom ali teocentričnom interpretacijom normi i uvriježenih formi različitih vjerskih tradicija koja bi se koristila unutrašnjim patentima koji postoje u svim vjerskim tradicijama, može postići daleko više od onog što je do danas postignuto raznim drugim metodama.

² Novozavjetna izreka pripisana Isusu na koju se često pozivaju pristalice drugog, univerzalističkog/paulijanskog koncepta koji je više upućen na lično spasenje nego li na zakon i formiranje konkretne državno-pravne zajednice.